

Om allmogens tårar

Gråt bland bönder i Pehr Stenbergs levernesbeskrivning,
ca 1760–1800

INA LINDBLOM

Umeå universitet

Under den andra hälften av 1700-talet uppstod en sensibilitetskultur i vilken förmågan att beröras och uttrycka känslor genom att fälla tårar idealiserades. Medan denna utveckling tog plats inom samhällets övre skikt är betydligt mindre känt om hur allmogen förhöll sig till tårar. I denna uppsats undersöks hur tårar kunde komma till uttryck och värderas inom allmogen, ställt i kontrast till den samtida sensibilitetskulturen. Undersökningen görs genom en analys av Umeå-prästen Pehr Stenbergs mycket omfattande livsskildring.

Inledning

Den senare hälften av 1700-talet karaktäriserades av en uttrycksfull tårfullhet som har förknippats med den samtida så kallade sensibilitetskulturen – en strömning i vilken känslighet för intryck och förmågan att beröras och uttrycka medlidande idealiserades.¹ Denna strömning kom till stor del att ta sig konkret uttryck i ett upphöjande av förmågan att gjuta tårar. Tårar fällida av medlidande kunde under denna period utgöra ett statusfyllt känslouttryck för både kvinnor och män och tårar fick en särskilt framträdande roll i det offentliga livet.² Detta var en ut-

Uppsatsen har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double-blind peer review*.

Uppsatsen är skriven inom ramen för projektet "Känslor i 1700-talets vardagsliv: Klass, kön och fromhet i Pehr Stenbergs levernesbeskrivning", finansierat av Riksbankens Jubileumsfond.

1. G. J. Barker-Benfield, *The Culture of Sensibility: Sex and Society in Eighteenth-Century Britain* (Chicago 1996).

2. Denna utveckling berörs närmare nedan.

Fil. dr Ina Lindblom (f. 1984) är historiker, verksam som forskare vid Umeå universitet. Hennes avhandling *Känslans patriark: Sensibilitet och känslopraktiker i Carl Christoffer Gjörwells familj och vänskapskrets, ca 1790–1810* utgjorde en fallstudie av det sena svenska 1700-talets sensibilitetskultur.

E-post: ina.lindblom@umu.se

veckling som berörde samhällets övre skikt. Allmogens sätt att förhålla sig till känslor är samtidigt något som sällan blivit föremål för forskning, huvudsakligen på grund av bristen på historiska förstahandskällor från detta samhällsskikt. Bondsonen Pehr Stenbergs vidlyftiga levernesbeskrivning utgör här ett undantag som ger en ovanligt ingående bild av allmogens vardagsliv. I denna uppsats undersöks hur gråt bland allmogen kommer till uttryck och värderas i Stenbergs skrift, ställt i kontrast till den samtida sensibilitetskulturen.

Tårar och sensibilitet

Historikern Thomas Dixon betonar den stora spännvidd av betydelser som tårar kan tillskrivas:

A tear is a universal sign not in the sense that it has the same meaning in all times and all places. It is a universal sign because, depending on the mental, social and narrative context, it can mean almost anything.³

Även om tårar fick en mer framskjuten plats i det offentliga livet under 1700-talet innebar inte detta att de hade en obetydlig roll innan denna tidsperiod. Kunglig gråt kunde exempelvis inneha en politiskt retorisk funktion av att signalerna omsorg om nation och folk under tidigmodern tid och skildras i krönikor, dikter och pamfletter.⁴ Under denna tidsperiod kunde också förmågan att gjuta tårar vara betydelsefull i ett rättsligt perspektiv – till och med en fråga om liv eller död. Under de häxrättegångar som hölls under 1500- och 1600-talen togs den anklagades brist på tårar som bevis på skuld. Häxor betraktades nämligen som kroppsligt förtorkade och därmed oförmögna att gråta, även om de beordrades i Guds namn att göra detta.⁵

3. Thomas Dixon, *Weeping Britannia: Portrait of a Nation in Tears* (Oxford 2015) s. 7.

4. I Peder Swarts krönika över Gustav Vasa beskrivs hur kungen avslutade ett tal hållet inför ständerna vid riksdagen i Västerås 1527 med att falla i tårar efter att hans förslag om kyrkoreduktion nekats, se Peder Swart, *Gustav Vasas krönika* (Stockholm 1964) s. 144. På 1600-talet beskrev Johan Schefferus hur Erik den helige, Birger Jarl och Gustav Vasa fällde tårar av medlidande över besegrade fiender eller förlorat manskap och dödade civila, se Johannes Schefferus, *En bok om det svenska folkets minnesvärda exempel* (Stockholm 2005) s. 165–166, 213. Karl XII framställs som gråtande av omsorg om folk och rike i propagandadikter från 1700-talet, se Jonas Liliequist, "Manlighetens flytande gränser: Om manlighet som analytisk kategori i historiska analyser", *Scandia* 74:1 (2008) s. 88–89.

5. Ulinka Rublack, "Fluxes: The Early Modern Body and the Emotions", *History Workshop Journal* 53 (2002) s. 6–7; Dixon (2015) s. 59–61.

Vad som kom att skilja den så kallade sensibilitetskulturen från tidigare perioder var tårarnas centralitet och den tydliga statusfunktion som uppvisandet av en lämplig slags tårfullhet kunde fylla. Sensibilitetskulturen med dess betoning på känslighet inför yttre intryck inspirerades av det sensualistiska filosofiska perspektiv som etablerades av John Locke under det sena 1600-talet. Detta perspektiv betonade hur människan inte föddes med nedärvda begrepp och idéer, utan helt formades av sina sinneserfarenheter som med nervernas hjälp fördes till hjärnan.⁶ Sensibiliteten skulle även bli sammankopplad med den medicinska nervteori som gjorde sig gällande från andra halvan av 1700-talet. Ett fint och känsligt nervsystem betraktades som likvärdigt med en hög grad av sensibilitet.⁷ Med tiden kom sensibilitetsbegreppet att anta allt tydligare moraliska konnotationer och en hög grad av sensibilitet betraktades i förlängningen som ett uttryck för personlig dygd – en högt värderad egenskap under 1700-talet.⁸ Dessa uppfattningar spreds till stor del genom romanen som under denna period kom att etablera sig som litterär form och vars popularitet växte enormt.⁹ Tårar fick också en tydlig roll i romanläsningen; det finns gott om beskrivningar av tårar som gjöts under både enskild och gemensam läsning av så kallade sentimentala romaner. Särskilt populära verk inom denna genre utgjordes av Jean-Jacques Rousseaus *Julie, eller Den nya Héloïse* (1761) och Johann Wolfgang von Goethes *Den unge Werthers lidanden* (1774).¹⁰

Tidigare forskning har uppmärksammat hur denna utveckling ledde

6. George S. Rousseau, "Nerves, Spirits, and Fibres: Towards Defining the Origins of Sensibility", i George S. Rousseau, *Nervous Acts: Essays on Literature, Culture and Sensibility* (Basingstoke 2004) s. 163.

7. Anne C. Vila, *Enlightenment and Pathology: Sensibility in the Literature and Medicine of Eighteenth-Century France* (Baltimore 1998).

8. William M. Reddy, *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions* (New York 2001) s. 161; Ute Frevert, "Defining Emotions: Concepts and Debates over Three Centuries", i Ute Frevert (red.), *Emotional Lexicons: Continuity and Change in the Vocabulary of Feeling 1700–2000* (Oxford 2014) s. 13; Marco Menin, *Thinking About Tears: Crying and Weeping in Long-Eighteenth-Century France* (Oxford 2022) kapitel 5.

9. Janet Todd, *Sensibility: An Introduction* (London 1986); John Mullan, *Sentiment and Sociability: The Language of Feeling in the Eighteenth Century* (Oxford 1988); Lynn Avery Hunt, *Inventing Human Rights: A History* (New York 2007) kapitel 1.

10. Robert Darnton, *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History* (New York 1984) kapitel 6; Anne Vincent-Buffault, *The History of Tears: Sensibility and Sentimentality in France* (Basingstoke 1991) s. 5–8; Ina Lindblom, *Känslans patriark: Sensibilitet och känslopraktiker i Carl Christoffer Gjörwells familj och vänskapskrets, ca 1790–1810* (Umeå 2017) s. 156–161.

till en ny betoning på och uppvärdering av manlig gråt.¹¹ Det är dock viktigt att poängtera att den sensibla strömningen inte innebar ett förbehållslöst accepterande av alla slags tårar. Tårar skulle främst fällas över abstrakta moraliska principer eller av medlidande för andra och inte över egna misslyckanden i livet.¹² Karin Johannisson sammankopplar denna utveckling med de snabba sociala förändringar och den ståndsuppluckning som tog fart under mitten av 1700-talet:

Sensibilitet passade perfekt som identitetsprojekt för dem som aspirerade på att vara någon i andras ögon. Nyckeln är kommunikation. Sensibiliteten tas i bruk i ett socialt spel där beröring – att beröra andra och själv bli berörd – är centralt.¹³

1800-talet har sedan av flera forskare betraktats som en vattendelare vad gäller främst manlig gråt, som anses ha blivit mindre vanligt förekommande allt eftersom seklet fortskred. Detta har förknippats med den skarpare uppdelning mellan privata och offentliga sfärer som betecknade 1800-talet – en uppdelning som hängde ihop med utvecklingen av en ny industriell och kommersiell sfär. I och med denna omfattande samhällsförändring blev tårar och känslomässig uttrycksfullhet något som i högre utsträckning associerades till den privata sfären. Samtidigt utvecklades en maskulinitet som uppmuntrade män att lägga band på sina känslor.¹⁴ Medan denna utveckling finns belagd för de högre samhällsständerna vet vi betydligt mindre om hur gråt uttrycktes och värderades inom allmogen. Detta kan, som nämndes ovan, i huvudsak relateras till bristen på direkta källor från denna grupp. Denna uppsats syftar därför till att bidra till forskningen om allmogens känslöhistoria genom en analys av Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Vem var då egentligen Pehr Stenberg?

11. Philip Carter, "Tears and the Man", i Sarah Knott & Barbara Taylor (red.), *Women, Gender and Enlightenment* (Houndmills 2005); Peter Hansen, "Den gråtande mannen", *Tvårsnitt* 26:1 (2004); Jonas Liliequist, "The Political Rhetoric of Tears in Early Modern Sweden" i Jonas Liliequist (red.), *A History of Emotions, 1200–1800* (London 2012).

12. Vincent-Buffault (1991) s. 8–9; Karin Johannisson, *Melankoliska rum: Om ångest, leda och sårbarhet i förfluten tid och nutid* (Stockholm 2009) s. 108; Lindblom (2017), kapitel 5.

13. Johannisson (2009) s. 102.

14. Vincent-Buffault (1991) s. viii; Magnus von Platen, "Den gråtande svensken", i Lennart Elmevik (red.), *Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs akademis årsbok. 1996/97* (Uppsala 1996) s. 116–120; Claes Ekenstam, "En historia om manlig gråt", i Claes Ekenstam (red.), *Rädd att falla: Studier i manlighet* (Stockholm 1998) s. 112–116; Tom Lutz, *Crying: The Natural and Cultural History of Tears* (New York 1999) s. 180–182; Carter (2005) s. 170.

Pehr Stenbergs levernesbeskrivning

Pehr Stenberg föddes i en allmogefamilj i Stöcke utanför Umeå 1758. Hans föräldrar lärde honom att läsa och skriva och Stenberg visade sig tidigt ha fallenhet för studier. Efter att ha fått tillstånd från församlingen att gå djäknegång – det vill säga att tigga för att kunna betala sina studier – kom han att utbilda sig till präst vid Kungliga Akademien i Åbo. Under sin tid i den östra rikshalvan vistades han i både borgerliga och adliga miljöer, det senare i egenskap av informator och så kallad huspräst i adliga familjer på landsbygden utanför Åbo.¹⁵ Under sin studietid disputerade Stenberg även på en botanisk avhandling om havtorn, och titulerades därefter som "magister". 1789 återvände han till Västerbotten för att ta tjänst inom kyrkan. Den högsta tjänstposition han uppnådde var den som komminister i Umeå landsförsamling. Stenberg var gift två gånger. Efter att först ha friat till flera kvinnor ur borgerskapet och adeln, men fått avslag, gifte han sig som 36-åring med sin hushållerska Elisabeth Ålund. Hustrun dog dock i barnsäng efter sin första förlossning och de tvillingar hon burit på avled också. En kort tid därefter gifte Stenberg om sig med majorsdottern Elisabeth Catharina Turdfjæll. Turdfjæll kom från en adlig bakgrund, men hade vuxit upp med små ekonomiska medel. Tillsammans fick paret nio barn, varav fyra överlevde till vuxen ålder.¹⁶

I 20-årsåldern började Stenberg skriva på en livsskildring. Detta verk skulle han fortsätta på fram till sin död 1824, resulterande i en handskrift som uppgår till nästan 5 000 sidor. Denna skildring är svår att karaktärisera efter fastställda genrer och präglas bitvis av en häpnadsväckande känslomässig öppenhet.¹⁷ Stenberg uppger flera anledningar till att han påbörjade detta projekt – dels inspirerades han efter att ha läst en levnadsbeskrivning av en tysk präst, dels såg han skrivandet som en möjlighet att öva på sin handstil och kompositionsförmåga.¹⁸ Den kanske mest centrala anledningen som också bidrar till att förklara verkets känslor-

15. Adliga familjer kunde ges privilegiet att anställa en huspräst i fall då de inte kunde besöka statskyrkan.

16. För en biografisk översikt över Stenberg, se Fredrik Elgh & Göran Stenberg, "Den långa bildningsresan", *Västerbotten: Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 4* (2011) s. 3–9.

17. För mer om textens svårbestämda genretillhörighet, se Göran Stenberg, "Leva, minnas, skriva", *Västerbotten: Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 4* (2011) s. 15–19.

18. Stenberg skriver att han vill öva på sin "styl" och sina "conceper": Pehr Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning: Av honom själv författad på dess lediga stunder. D. 1 1758–1784* (Umeå 2014) s. 324.

mässigt avslöjande karaktär är den inspiration han fick efter att ha deltagit i ett seminarium med Åbo-teologen Gabriel Porthan. Porthan talade om den nya vetenskapliga disciplinen psykologi och hävdade att denna inte hade kunnat utvecklas på grund av att det var så få "som hafwa gjort sig den mödan och observerat på sin själs egenskaper, och ännu färre de, som hafwa upteknat sina uptäkter".¹⁹ Stenberg beslöt sig för att göra detta och vinnlade sig om att öppet beskriva tankar, känslolägen, drömmar och fantasier.

Hans livsskildring riktar sig i huvudsak till hans efterlevande, även om han såg postum publicering som en möjlighet och uppgav att detta kunde ske 20 år efter hans död. Med detta i åtanke markerades sektioner i texten som skulle uteslutas vid en eventuell publicering. Verket skulle dock inte komma att ges ut förrän i vår tid, utan manuskriptet förvarades i stället i släkten fram till dess att det deponerades hos Kungliga biblioteket på 1960-talet. Under 2010-talet gavs verket ut i fyra volymer av forskningsarkivet vid Umeå universitet.²⁰ I och med publiceringen har Stenbergs text i ökande grad blivit föremål för historisk forskning.²¹

Det är uppenbart att Stenberg i sin skrivprocess har använt sig av någon form av koncept eller dagboksanteckningar som sedan skrivits om till ett löpande narrativ. Detta har ibland skett tio till tjugio år efter att händelserna som skildras ägt rum. Texten inkluderar även skickade och mottagna brev samt dikter och vixtexter, varav vissa författats av Stenberg själv. Därtill innehåller verket en stor mängd praktisk information, till exempel skildringar av jakt- och fisketekniker samt diverse handfasta råd som riktar sig till Stenbergs ättlingar. Stenberg beskriver exempelvis det botemedel han använde för att bli av med de flatlöss som han ådragit sig från en smutsig värdshussäng – detta ifall hans ättlingar skulle drabbas av samma åkomma.²²

19. Stenberg (2014) s. 388.

20. För en beskrivning av källmaterialet, se Stenberg (2014) s. 9–14. Vissa av volymerna utgavs under samma år. För tydlighetens skull anges därför fortsatt verkets volymnummer i stället för publiceringsår i fotnoterna.

21. Stenberg har ägnats ett temanummer av *Historisk tidskrift för Finland* 105:2 (2020). Känslodimensioner i Stenbergs verk har berörts i två artiklar av Ina Lindblom: "Love as a Source of Illness in Late Eighteenth-Century Sweden: Examples from the Life Description of Pehr Stenberg", *Emotions: History, Culture, Society* 5:2 (2021) och Ina Lindblom, "Making Sense of Romantic Jealousy in Late 18th-century Sweden: The Experiences of Pehr Stenberg", *Scandinavian Journal of History* 46:5 (2021).

22. Pehr Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning: Av honom själv författad på dess lediga stunder*. D. 3 1789–1796 (Umeå 2015) s. 34–35.

Stenberg som källa – metodologiska överväganden

Stenbergs text är tillkommen under lång tid och skiftar karaktär allteftersom skrivprocessen fortgår. Verket präglas inledningsvis av ett religiöst didaktiskt tonläge då Stenberg beskriver händelser från barndomen för att sedan betona vilka kristliga lärdomar som kan dras av dessa. I dess senare del blir tonen alltmer bekännande, främst uttryckt i beskrivningen av den tvångsmässiga svartsjuka som Stenberg upplevde i sitt andra äktenskap.²³ Stenbergs förhållningssätt till sin sociala bakgrund skiftar också över tid.

Under sitt liv fick Stenberg relatera till ett ovanligt brett spann av sociala miljöer. Under delar av sin tjuugoårsålder levde han i adliga familjer och deltog i deras vardagsbestyr och nöjen. Samtidigt hade han sina rötter i allmogen och fortsatt tät kontakt med sin familj efter att han återvänt till Umeå för att ta tjänst som präst. I sitt första äktenskap gifte han sig med en kvinna från bondeståndet. I sitt andra äktenskap fick han förhålla sig till hustruns adliga bakgrund. I och med sin tjänst som komminister innehade han även en slags auktoritetsposition i lokalsamhället. Hans livsskildring visar på de spänningsförhållanden som hans resa inom ståndshierarkin gav upphov till och avspeglar hans sociala avancemang. Inledningsvis skildrar Stenberg den starka sociala osäkerhet och förvirring han upplevde i högreståndsmiljöer.²⁴ Denna osäkerhet avtar ju längre fram vi kommer i hans text och i stället framträder ett tydligare avståndstagande mot allmogen. Han anser exempelvis att kvinnor från den "ringare classen" tenderar att svika förtroenden.²⁵ Stenberg menar även att allmogen har en inskränkt "fattnings gåfwa"²⁶ vad gäller mer intellektuella frågor och att en lägre grad av ärlighet är att förvänta av dem.²⁷

Stenberg gör även en uttrycklig differentiering mellan allmogens och de högre ståndens känsloliv. Han konstaterar att det finns en skillnad i det sätt varpå "herrskep" och "bondfödda" upplever känslor genom att hävda att allmogen inte brukar vara "känslööm" och "retlig" på samma

23. Denna beskrivs i *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning: Av honom själv författad på dess lediga stunder. D. 4 1796–1807* (Umeå 2016).

24. Denna berörs i hög grad i *D. 1*.

25. Här uttalar sig Stenberg till och med om sin egen syster: *D. 3 s. 179*.

26. Stenberg, *D. 3 s. 400*. Se även *D. 3 s. 155* om predikningar.

27. Se utläggningen om auktionen: *D. 4 s. 216–217*.

sätt som herrskapsfolk.²⁸ Båda dessa uttryck kan relateras till det samtida sensibilitetsbegreppet. Litteraturvetaren Louise Vinge definierar 1700-talets ömhetsbegrepp som ”förmågan att känna djupt och sant” och likställer ordet med sensibilitet.²⁹ Enligt samtida uppfattningar var det i huvudsak högreståndspersoner som led av retliga nerver och de nerösa patologiska tillstånd som en hög grad av sensibilitet kunde orsaka.³⁰

Neurologiska skiljelinjer dras dock inte bara mellan bönder och herrskap, utan även mellan män och kvinnor. Stenberg anser att det råder en biologisk skillnad mellan könens förmåga att hantera känslor och konstaterar att kvinnor saknar ”manliga nervers styrka”.³¹ Även här relaterar han till samtida teorier som gjorde gällande att kvinnor hade svagare nervsystem än män, vilket påverkade deras känsloliv.³² Det är värt att notera att Stenberg i egenskap av präst förväntades ha en viss kunskap i medicinska frågor och därför besökte föreläsningar i bland annat neurologi under sin studietid.³³ Det är således tydligt att samtida medicinska teorier påverkar Stenbergs sätt att betrakta både bondeståndets och kvinnors känsloliv.

Stenbergs sociala avancemang medför ofrånkomligen att en dubbelhet präglar hans skildringar av allmogen. Allmogen beskrivs uteslutande i Stenbergs perspektiv – ett perspektiv som har påverkats av hans utbildning, hans förändrade sociala status och hans vilja att distansera sig från sin enkla bakgrund. Denna uppsats söker ta fasta på detta dubbla perspektiv och synliggöra de motstridiga drag som präglar hans text. Stenbergs verk används därigenom för att undersöka hur gråt kan ha förekommit inom allmogen samtidigt som det sätt varpå Stenberg väljer att framställa denna gråt även ligger i analytiskt fokus.

Levernesbeskrivningen i sin helhet har utgjort underlag för uppsatsen. Empiriskt fokus ligger på exempel där medlemmar ur allmogen fi-

28. Stenberg, *D.* 3 s. 45

29. Louise Vinge, ”Ömhet, kärlek, dygd och vänskap”, i Valborg Lindgärde & Elisabeth Mansén (red.), *Ljuva möten och ömma samtal: Om kärlek och vänskap på 1700-talet* (Stockholm 1999) s. 9, 16–17.

30. Michael Stolberg, *Experiencing Illness and the Sick Body in Early Modern Europe* (Basingstoke 2011) s. 171, 182; Mullan (1988) s. 205–207.

31. Se resonemanget om kyrktagning efter förlösning: *D.* 3 s. 194.

32. Vila (1998) s. 225; Stolberg (2011) s. 180.

33. Pehr Stenberg, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning: Av honom själv författad på dess lediga stunder. D. 2, 1784–1789* (Umeå 2015) s. 335. Sten Lindroth beskriver prästers roll i sjukvården under andra häften av 1700-talet i *Svensk lärdoms historia: Frihetstiden* (Stockholm 1989) s. 447.

gurerar eller där Stenberg faller omdömen om personer ur allmogen. Exempel som berör Stenbergs eget gråtande kommer från den tid då han fortfarande kan definieras som en del av allmogen eller nyss har lämnat denna miljö och börjat studera. De tårar som Stenberg själv faller under mer framskriden ålder står således inte i centrum i undersökningen. Exempel från källmaterialet har valts ut och tematiserats efter särskilt framträdande teman. Dessa teman överlappar samtidigt i hög grad varandra då kön och religion är aspekter som påverkar gråtens uttryck på flera nivåer. Nedan behandlas därigenom gråt som vänds till Gud, allmogemödrars tårar, manliga tårar samt tårar i relation till sorg. Dessa teman betraktas i ett känslolohistoriskt perspektiv.

Känslornas historia och grupp-specifika känslonormer

Det känslolohistoriska fältet är relativt nyligen etablerat men har vuxit sig allt starkare sedan tidigt 2000-tal. Grundantagandet inom den känslolohistoriska forskningen är att känslor förändras över tid och är ett giltigt ämne för historisk analys. Inom fältet betonas även känslors potentiella förändringskraft – känslor betraktas inte bara som en effekt av historiska omständigheter, utan som något som aktivt kan orsaka historisk förändring. Ambitionen inom detta fält har således varit att uppvärdera känslor som historiskt studieobjekt och betona deras betydande roll i samhällslivet.³⁴ Forskningen har dock inte bara visat hur känslor skiljer sig över tid, utan även framhållit hur skilda normativa föreställningar om känslor kan prägla samma tidsperiod. Detta begreppsliggörs i Barbara Rosenweins teori om *emotional communities*, emotionella gemenskaper, vilken betonar känslomässig mångfald i ett och samma samhälle. Rosenweins teori ämnade i grunden till att ifrågasätta sociologen Norbert Elias teori om civilisationsprocessen enligt vilken en högre grad av emotionell kontroll präglade västerländska samhällen allt sedan medeltiden. Rosenwein ifrågasätter uppfattningen om en sådan entydig utvecklingsprocess och har i kontrast betonat den stora variation av känslonormer som präglade medeltiden. Enligt Rosenwein etableras grupp-specifika uppfattningar om känslor i emotionella gemenskaper. Dessa gemenskaper består av grupper inom vilka individerna "adhere to the same norms of emotional expression and value – or devalue –

34. Rob Boddice, *The History of Emotions* (Manchester 2018) s. 1–2. Se även Lychnos temasektion om känslor från 2021: *Lychnos: Årsbok för idé- och lärdomshistoria* (2021).

the same or related emotions".³⁵ Dessa grupper kan ofta likställas med sociala gemenskaper som har gemensamma värderingar, intressen och målsättningar. Enligt Rosenwein kan emotionella gemenskaper ha en omfattande storleksmässig variation och utgöras av allt från familjer till hela samhällsklasser. Teorin baseras på en kognitionsvetenskaplig definition av känslor enligt vilken känslor betraktas som en del i en kognitiv process av perception och bedömning. Rosenwein skriver:

While emotions may be expressed more or less dramatically, they are never pure and unmediated drives or energies. They are always mediated because they are "upheavals of thoughts" [...] that involve judgments about whether something is good or bad for us. These assessments depend, in turn, upon our values, goals, and presuppositions – products of our society, community and individual experience, mediators all.³⁶

Utifrån Rosenweins resonemang kan frågan ställas huruvida allmogen utgjorde en emotionell gemenskap vars sätt att uttrycka och värdera känslor skiljde sig från de högre stånden? Om en viss slags gråt kunde vara statusfylld att bemästra bland de övre samhällsskikten, hur gjorde gråten sig då gällande bland allmogen?

Tårar som vänds till Gud

Gråt som förekommer i samband med religionsutövning skildras i stor utsträckning i Stenbergs verk. Tårar fälls i anslutning till bön, vistande vid gudstjänst eller nattvard och läsning av religiösa skrifter. De tårar som riktas till Gud framställs som odelat positiva och eftersträvansvärda.

Stenbergs text reflekterar här ett mer generellt tillstånd inom det svenska religiösa livet. Från 1700-talet finns gott om exempel på tårar som gjuts inom kyrkan³⁷ och detta är en tid då känslor kom att få en central roll inom religionsutövningen. Under seklets tidiga skede började konservativa pietistiska strömningar influera det svenska religiösa livet. Med pietismen riktades uppmärksamheten mot människans inre

35. Barbara H. Rosenwein, *Emotional Communities in the Early Middle Ages* (Ithaca, N.Y. 2006) s. 2.

36. Rosenwein (2006) s. 191.

37. von Platen (1996) s. 103–107.

liv i en ny utsträckning. Enligt historikern Carola Nordbäck förespråkade denna religiösa inriktning "en ökad grad av känslighet eller sensibilitet" som innefattade ett intensivt avlyssnande av det egna känslolivet.³⁸ Gråt blev just också en anklagelsepunkt i den konflikt mellan konservativ pietism och ortodox lutherdom som stod under svenskt 1720-tal. Historikern Johannes Ljungberg har visat hur beskyllningar om opassande känslsamhet framfördes både av pietistister och företrädare för statskyrkan. Pietistsympatisörer försvarade anklagelser om deras överdrivna suckande och gråtande med att betona hur samma beteende förekom inom statskyrkan. De påpekade även hur statskyrkans predikanter med tårarna rinnande varnade för pietismens villfarelser.³⁹ Med tiden kom dock många konservativa pietistiska drag att införlivas i den svenska statskyrkan, exempelvis pietistisk fromhetslitteratur som blev en del av kyrkans litteratur.⁴⁰ Dessa skrifter har betraktats som särskilt betydelsefulla för den sekulära sentimentala litterära inriktning som gjorde sig gällande från och med andra hälften av 1700-talet.

Litteraturhistorikern Martin Lamm konstaterade redan under tidigt 1900-tal att 1700-talets pietistiska rörelser bildar "den mest fullkomliga parallell till de olika faserna i den litterära sentimentalitetens utveckling", även om den litterära utvecklingen följde några decennier efter det motsvarande religiösa skeendet.⁴¹ Litteraturvetaren Stina Hansson har i sin undersökning av svensk andaktslitteratur visat hur den sensibla litteraturströmning som etablerade sig från mitten av 1700-talet lånade uttrycksformer från tidigare svenska andaktstexter. Enligt Hansson föregick andaktslitteraturens analys av känslor och fokus på inre förlopp de uttrycksformer som blev karaktäristiska för den nya sensibiliteten.⁴² Från ett anglosaxiskt perspektiv har sensibilitetskulturens kristna rötter också betonats. Det finns ett flertal paralleller mellan sensibilitetskulturen och de väckelserörelser som ägde rum i Storbritannien och USA, då

38. Carola Nordbäck, *Samvetets röst: Om mötet mellan luthersk ortodoxi och konservativ pietism i 1720-talets Sverige* (Umeå 2004) s. 203.

39. Johannes Ljungberg, *Toleransens gränser: Religionspolitiska dilemman i det tidiga 1700-talets Sverige och Europa* (Lund 2017) s. 129–130.

40. Nordbäck (2004) s. 190; Ingmar Brohed, "Pietism och herrnhutism", i Jakob Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria: Frihetstiden* (Lund 2006) s. 76.

41. Martin Lamm, *Upplysningstidens romantik: Den mystiskt sentimentala strömningen i svensk litteratur. Förra delen* (Enskede 1981[1918]) s. 71.

42. Stina Hansson, *Ett språk för själen: Litterära former i den svenska andaktslitteraturen 1650–1720* (Göteborg 1991) s. 281, 297.

de båda ivrade för moralisk respektabilitet och läskunnighet och båda lade tonvikt vid fysiska känslouttryck som suckar, tårar och darrningar.⁴³

Pehr Stenbergs skildringar av den gråt som gjuts i religiösa sammanhang visar också på samband med sensibilitetskulturen, då de tårar som beskrivs utgör ett slags bevis på förmågan att känslomässigt beröras av Guds ord och omsorg. Skildringar av tårar som faller i kyrkan går tillbaka till Stenbergs tidiga barndom. Han beskriver hur han som femåring gjorde sitt första kyrkobesök tillsammans med sin yngre bror och redogör för sin faders reaktion när han såg sina unga söner sittandes i kyrkbänken:

[D]å Min Far såg, oss uti bänken, så wattnades hans ögon af tårar, såsom han sjelf sedan har berättat, och tänkte derwid: måtte dessa mina kära barn, som jag nu första gången, O! Herre ser i dit hus, alltid wara och blifwa af dig wälsignade och wårdade.⁴⁴

Fadern åkallar således med tårar Guds omsorg om barnen. Här är det viktigt att notera att Stenberg inte själv minns hur händelsen tedde sig, utan att fadern i efterhand har berättat om upplevelsen att se sina barn sitta i kyrkbänken. Den tårfyllda reaktionen tycks således vara något som Stenbergs far velat förmedla till sin son. Gråt som fälldes i kyrkan och samtal om de känslosamma reaktioner som uppstod i Guds hus torde således ha utgjort en del av Stenbergs uppväxt. Stenberg erinrar även hur han som ung pojke suttit i kyrkbänken och mot slutet av predikan sett tårar strömma nedför sin fars kinder:

Någon tid efter första Kyrkogången följde jag min Far till Kyrkan, och satt också med honom i bänken. Jag war då wid pass 7. a. 8. år. Oförtänt feck jag då se min far gråta, och strida tårar runno utföre hans kinder; det war emot slutet af Predikan. Jag undrade högeligen hwad som feltes honom, och fruktade, at någon sido kamrat hade gjordt honom något ondt; ty jag [var] ännu för ung för at kunna utgrunda orsaken till hans tårar; Imedlertid oroade det mig at se honom gråta; men wågade icke fråga honom derom såwida jag alfvarsamt war tillsagd, at sitta tyst och stilla i Kyrkan. Men när jag kom till mognare år och mera eftertanka och jag kom ihog händelsen, så begrep jag först, at han rörd af Predikan fælde tårar.⁴⁵

43. Barker-Benfield (1996) s. 266–279; Dixon (2015) s. 70.

44. Stenberg, *D. I* s. 21.

45. Stenberg, *D. I* s. 22.

Som barn tolkar således Stenberg faderns tårar som ett uttryck för att något negativt har hänt, men som vuxen omtolkar han deras upprinnelse till att fadern berörts av predikan. Detta tycks således vara den mest logiska slutsatsen för honom att dra.

Som nämnts karaktäriseras Stenbergs livsskildring inledningsvis av ett religiöst didaktiskt tonläge och delar av texten är också riktade direkt till Gud. Dessa religiöst präglade drag kommer till uttryck när Stenberg erinrar sig hur han som tioåring på söndagarna brukade läsa högt ur hovpredikanten Anders Gradins postilla för sin mor.⁴⁶ Stenberg beskriver hur han i regel inte behövde läsa ”mycket förr än tårarna tilrade så tätt utföre kinderna, ja så häftigt, at jag ej feck fram ett enda ord”.⁴⁷ Vid ett tillfälle var en manlig kusin närvarande och började driva med Stenbergs tårfullhet. Stenberg skriver:

[M]in Cousin gjorde gäck af mig, började häftigt skratta, sägandes därjämte: ”Se på den token, som börjar gråta, hwad gråter du öfwer?” Med flera dylika häde ord. Hwilket gjorde mig ganska ondt; icke så mycket själfwa utlåtelsen, som icke mera hans kalsinnighet wid så härliga Guds ords läsande, hwilket för mig war så ljufligt.⁴⁸

Enligt Stenberg var det kusinens kallsinniga inställning till Guds ord som han fann stötande, inte det faktum att han drev med Stenbergs eget beteende. Stenberg skriver vidare att hans mor bannade kusinen som då slutade att reta honom. Därefter vänder sig Stenberg direkt till Gud i texten och hyllar hans mäktiga ord som förmår ”röra och beweka meniskornas hjertan, ja ock de stenhårdaste så, at de blifwa såsom wax”.⁴⁹ Stenberg beskriver sedan hur samma kusin som hånat honom ibland själv brukade läsa ur predikan, men under två sådana tillfällen blivit häftigt ansatt av sjukdom, så pass att han blev mållös och oförmögen att röra sig. Han finner det underligt att kusinen varken förr eller senare haft känning av denna åkomma, utan att den endast drabbat honom vid läsningen. Han avslutar sitt resonemang: ”Man törs wäl ej suponera, at Herren hemsökte honom med dessa anstöter, för hans kalsinniga

46. Verket hette i sin helhet *Kongl. hof-prädikant. och kyrkoherd. Anders Gradins Förklaring öfwer alla sön- och större högtids-dagars evangelier* (Stockholm 1760).

47. Stenberg, *D.* 1 s. 27.

48. Stenberg, *D.* 1 s. 27.

49. Stenberg, *D.* 1 s. 27.

hjerter.⁵⁰ Stenberg betonar således den förmåga som Guds ord har att beröra och beveka människors hjärtan, även om dessa inledningsvis är förhärdade. Kusinen uppvisar dock en okänslighet inför den bevakande kraften hos Guds ord och anses även implicit ha straffats av Gud för sin kallsinnighet. Under samtiden tycks en sådan slags kallsinnighet ha betraktats som en överträdelse. I uppsatsen "Den gråtande svensken" ger Magnus von Platen exempel på dikter från 1700-talet i vilka betydelsen av att fälla tårar vid gudsdyrkan i kyrkan betonas. von Platen skriver att underlåtelse att delta i den gemensamma gråten betecknades "som ett brott, ett tecken på ett hårt, förhärdat hjärta".⁵¹

En ytterligare händelse från Stenbergs ungdomstid visar tydligt hur förmågan att beröras i relationen till Gud värderades och hur tårar betraktades som ett tecken på att en innerlig kontakt med Herren upprättats. Detta utgörs av ett exempel där Stenberg känner sig "överträffad" i sin känslofulla relation till Gud. När Stenberg som tonåring tilläts gå skola inne i Umeå stad bodde han under en tid hos en släkting och delade säng med en dräng anställd hos familjen – en dräng som enligt Stenberg "såg tämmeligen enfaldig" ut vid första anblicken.⁵² De två första nätterna som de sov i samma säng märkte Stenberg hur drängens hela kropp skakade och han undrade vad som felades honom. Till slut uppfattade Stenberg att drängen sade en bön för sig själv och att hans kropp skälvde vid varje tillfälle som Guds eller Jesu namn nämndes. Han beskriver sin reaktion på detta:

Häraf bekom mit hjerta et hårt slag: ty jag fick deraf anledning, at tänka på min själs tilstånd. Ach! tänckte jag, huru står det till med mig! skal nu han, som ej så mycket umgåts med Guds ord, öfverträffa mig, som så mycket hafwer läst och umgåts med Herrans ord. Wäl hafwer jag [...] mårgon och afton på mina knän hållit bönen; men när hafwer jag nånsin bedit med sådan andakt? När hafwer jag känt en sådan innerlig hjertats rörelse uti min själ?⁵³

Han bad därefter drängen att läsa bönen högre och skriver att "nu talte endast mit hjerta; men min mun war merendels tyst och ur ögonen strömmade tårefloder". Stenberg menar således att han själv med större

50. Stenberg, *D.* I s. 27.

51. von Platen (1996) s. 103.

52. Stenberg, *D.* I s. 80.

53. Stenberg, *D.* I s. 81.

kännedom om Guds ord borde ha bett med större andakt än en relativt obildad dräng och liksom denne förmått att känna en "innerlig hjertats rörelse". Situationen definieras som ett slags uppvaknande och de tårfloder som strömmar ur hans ögon blir en bekräftelse på att den innerliga kontakten med Gud återupprättats.

Gråt blir även en aspekt som betonas vid skildringen av Stenbergs första nattvard. Han beskriver hur hans hjärta vid detta tillfälle blev "rört och bewekt" av Guds oöverbärliga godhet och nåd, vilket fick tårarna att häftigt strömma nedför hans kinder.⁵⁴ Samma sak skedde när han vid ett senare tillfälle i kyrkan betraktade en del av stadens ungdomar som skulle få delta i sin första nattvard: "Och med hwad nöije såg man icke tårarna tätt tilra utföre deras ansikten, och det är wist och sant at jag ej utan tårar kunde åskåda dem."⁵⁵ Stenbergs beskrivning av att han "med nöije" betraktade deras tårar och konstaterandet att de gav upphov till tårar även hos honom själv indikerar att de var ett eftertraktat inslag i riten.

Gråt tycks således ha varit ett centralt tecken på ett innerligt gudsförhållande för Stenberg och hans familj under hans uppväxt. I det svenska kyrkolivet under den senare delen av 1700-talet tycks också gråten ha blivit så rutinmässig att den blev föremål för kritik. Magnus von Platen beskriver hur 1700-talsskribenter kritiserade hur prästerna medvetet frammanade de egna tårarna och det utstuderade sätt varpå tårarna infogades i predikan.⁵⁶ Bland dessa skribenter fanns Thomas Thorild som i en kritisk artikel om prästerskapet från 1784 hävdade att prästerna "affecterar en gråtton".⁵⁷

Ambitionen att väcka känslor hos församlingen är även märkbar hos Stenberg när han själv blir präst. Han beskriver hur han försökte göra den första predikan som han höll i sin hemförsamling så "patetisk" som möjligt (i betydelsen så patosfylld som möjligt). Denna ambition tycks han ha lyckats med då han skildrar hur det ej dröjde "länge förr än tårar fälles öfwer alt och isynnerhet emot slutet; och man bör föreställa sig, at jag ej sjelf war utan de ömaste rörelser".⁵⁸

54. Stenberg, *D. 1* s. 95.

55. Stenberg, *D. 1* s. 123.

56. von Platen (1996) s. 104.

57. Thomas Thorild, "Höra prästerne under allmänna Granskningen?"; i Thomas Thorild, *Samlade skrifter D. 2: Prosaskrifter 1784–1790* (Stockholm 1934) s. 67.

58. Stenberg, *D. 2* s. 31–32. En känslösam predikan tycks fortsatt ha varit hans ambition. Stenberg kommenterar hur den avskedspredikan han höll i Umeå stadsförsamling inför byte av tjänst "aflopp såsom wanligt, icke utan blödighet och tårar å ömse sidor". Se *D. 4* s. 320.

Detta tillfälle beskrivs som särskilt känslösamt för hans släkt som både får ta del av hans budskap och se frukten av den utbildning Stenberg strävat efter att få. På vägen ut ur kyrkan efter gudstjänsten träffade Stenberg sin faster, ”som då hon såg mig började gråta, tackade för predikan och sade: ’Herre Gud hwad stora gåfwor; nog får Bror bröd’”.⁵⁹ Stenberg kommenterar att han senare även fick höra hur hans farbror berörts av att se honom som predikant. Stenberg hade som ungdom bott hos sin faster och farbror en tid medan han gick skola. Farbrodern, som var timmerman och hade hemmet fullt av verktyg, hade ofta gjort hyss mot honom, bland annat spikat upp Stenbergs middag på väggen:

Likaledes berättades också, at Farbror Eric Burman [...] när han kom hem utur Kyrkan, hade han satt sig på en stol och gråtit och sagt: ”Således har jag fått betalt för det jag spikade hans palt på väggen och andra mina skalkstycken emot honom.”⁶⁰

De ovanstående exemplen tyder på att en tårfull religiositet var ett inslag i Stenbergs barndom och ungdom och blev en naturlig del av hans senare tjänstgöring som präst. Den vikt som lades vid förmågan att beröras av Guds ord och fysiskt manifesteras denna förmåga genom tårar visar på gemensamma drag med den sensibilitetskultur som skulle etablera sig under seklet. Förslagor till dessa praktiker tycks således även ha funnits etablerade inom allmogen. Tendensen att gråta i kyrkan tycks ha varit generellt förekommande och innefattade därmed även andra samhällsstånd. Allmogens benägenhet att vända sina tårar till Gud är således del av en religiös känslösamhet som på bred front gjorde sig gällande under 1700-talet.

Ömma allmogemödrar

Ovan nämndes att Stenberg ansåg att kvinnor var innehavare av en svagare nervorganisation som påverkade deras förmåga att hantera känslor. Därtill tycks han ha antagit att det fanns en ”moderlig kärlek” som gjorde kvinnor benägna att skydda och vårda sina barn.⁶¹ Här förefaller han vara påverkad av den mer markerade idealisering av modern som

59. Stenberg, *D.* 2 s. 32.

60. Stenberg, *D.* 2 s. 33.

61. Se hans utläggning om föräldraskap: *D.* 1 s. 23–24.

började göra sig gällande under andra hälften av 1700-talet.⁶² Fastän båda hans föräldrar beskrivs som ”kära och ömma”,⁶³ framställs modern som särskilt känslös i relation till sina barn. Detta gäller både upplevelser av glädje och upplevelser av oro som i sin tur leder till gråt. I Stenbergs skildring förekommer även andra exempel på allmogemödrar som skildras gråtande över sina barns väl och ve.

Föräldrars känslomässiga relation till sina barn har varit en av de mest omdebatterade frågorna inom historieämnet, föranlett av Philippe Ariès *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime* (på svenska *Barndomens historia*), publicerad 1960. Ariès hävdade i detta verk att föräldrar under tidigmodern tid tenderat att visa likgiltighet inför sina små barn, föranlett av det omfattande barnafödandet och den höga spädbarnsdödligheten som präglade tiden.⁶⁴ Ariès påståenden har sedan dess motbevisats i studier som syftat till att påvisa föräldrars kärleksfulla relation till sina barn.⁶⁵

Det är dock inte bara eftervärlden som debatterat föräldrars känslomässiga band till sina barn, utan detta var en högaktuell fråga under Stenbergs levnadstid. Den under 1700-talet dominerande merkantilistiska idéströmningen gjorde gällande att en stor och livskraftig befolkning utgjorde en central tillgång för en nation. Den höga spädbarnsdödlighet som präglade 1700-talet oroade därför myndigheterna som från mitten av seklet började vidta åtgärder för att få fler barn att överleva. Dessa innefattade bland annat utbyggnaden av barnmorskeväsendet och utgivning av informationslitteratur om barnvård. Åtgärderna riktade sig i hög grad till allmogen. Historikern Anders Brändström betonar att denna statliga kampanj som bedrevs under 1700- och 1800-talet till stor del framställde allmogemödrarna och deras likgiltiga inställning till sin

62. Om idealiseringen av moderskapet under 1700-talet, se Lesley H. Walker, *A Mother's Love: Crafting Feminine Virtue in Enlightenment France*, (Lewisburg 2008); Nora Doyle, *Maternal Bodies: Redefining Motherhood in Early America* (Chapel Hill 2018); Jennifer J. Popiel, "Making Mothers: The Advice Genre and the Domestic Ideal, 1760–1830", *Journal of Family History* 29:4 (2004).

63. Stenberg, *D.* 1 s. 74.

64. Philippe Ariès, *Barndomens historia* (Stockholm 1982).

65. Däribland Linda A. Pollock i *Forgotten Children: Parent-Child Relations from 1500 to 1900* (Cambridge 1983). För svensk del har Eva Österberg undersökt inställningen till barn under medeltiden i *De små då: Perspektiv på barn i historien* (Stockholm 2016). För mer om debatten som följde Ariès verk, se Katie Barclay med Kimberley Reynolds, "Introduction: Small Graves: Histories of Childhood, Death and Emotion", i Katie Barclay, Kimberley Reynolds & Ciara Rawnsley (red.), *Death, Emotion and Childhood in Premodern Europe* (London 2016).

avkomma som orsak till den höga spädbarnsdödligheten – en likgiltighet som delvis tog sig uttryck i underlåtenheten att amma. I förlängningen ansågs befolkningsproblematiken kunna lösas om mödrarna förändrade sina beteenden och blev mer ”kärleksfulla och naturliga”.⁶⁶ Denna tankegång kan skönjas med tydlighet i den första statligt initierade skriften om barnvård – *Späda barns nödiga ans och skötsel* – utgiven 1755 av det medicinska ämbetsverket Collegium Medicum. Här kritiseras allmogens mödrar som dels av ”vårdslöshet”, och dels av ”swagt begrep” om de skyldigheter de hade mot sina barn inte hanterade dem såsom ”nåde-gåfwor utan bördor, hwilka sådana obetänksamma mödrar i sjelfwa wärcket wisa sig likasom wilja blifwa af med”.⁶⁷

En hög spädbarnsdödlighet präglade Stenbergs egen familj: hans mor födde 14 barn, varav sju dog innan de nått ett och ett halvt års ålder.⁶⁸ Stenberg framställer dock sin moder som långt ifrån likgiltig inför sina små barns väl, något som tydliggörs i hans beskrivning av sjukdomen ”ris” som han led av under sina tre första levnadsår.⁶⁹ Sjukdomen vanställde hans ben och vid två tillfällen var han så försvagad att föräldrarna befarade att han skulle dö. Vid tre års ålder märktes plötsligt en förbättring. Medan föräldrarna var ute och arbetade bevittnade Stenbergs morfar hur barnbarnet för första gången tog några steg över golvet. Stenberg beskriver sin moders reaktion när hon senare fick höra denna nyhet:

Ingen Prins, som blir ur fängelset dragen, och uphöger på Konunga Tronen, då han wäntade döden; Ingen, som har fallitt i sjön och utur sluppit på det torra: Ingen slaf, som har åter fått friheten; Ingen Fader som har igen=funnit sin förlorade son; Ingen benådad Lifs fånge, Ja Ingen; ifrån yttersta förderfwet befriad kan wara gladare än min Moder blef då hon hörde den hugneliga Posten: ”din son har gådt tre fjätt.”⁷⁰

Modern beskrivs således uppleva högsta upptänkliga glädje över sin sons förbättrade tillstånd. Denna moderns omvårdnad om barnen leder också till oro över deras välbefinnande, något som är ett återkommande tema

66. Anders Brändström, *De kärlekslösa mödrarna: Spädbarnsdödligheten i Sverige under 1800-talet med särskild hänsyn till Nedertorneå* (Umeå 1984) s. 51–52.

67. Valentin Wolff, *Späda barns nödiga ans och skötsel, alla christeliga föräldrar åliggande* (Stockholm 1755) s. 4.

68. Se Stenbergs släkträd: *D. 1* s. 161.

69. ”Ris” var en samtida benämning för rakit.

70. Stenberg, *D. 1* s. 21

i Stenbergs skildring.⁷¹ Att skiljas från sonen beskrivs följaktligen som mycket svårt för henne och som tillfällen fyllda av gråt. Stenberg uppger sig vara oförmögen att redogöra för de tårar hon fällde vid avskedet från honom när han som 15-åring flyttade in till Umeå stad för att gå i skola:

[Innan avskedet] rensade min Mor litet mit hufwud, och såg öfwer mina kläder och så skildes wi ifrån hwarandra sedan jag fått många wackra önskingar och wälsignelser med mig till resekost. Det wore nästan aldeles fåfängt at kunna beskrifwa de tårar, som strömwis fluto nedföre Min Mors kinder så wäl förut, som i synnerhet wid detta tillfället [...].⁷²

Genom att betona hur moderns tårfullhet egentligen inte är möjlig att beskriva i ord lånar Stenberg ett vanligt uttryckssätt från den samtida sensibilitetslitteraturen i vilken de sanna känslorna var sådana vars djup övergick skribentens skildringsförmåga.⁷³ Stenberg var inte främmande för denna litteratur, utan uppskattade sentimentala romaner och läste dem i skandinaviska översättningar, däribland Samuel Richardsons *Pamela* – allmänt betraktad som en föregångare i genren.⁷⁴ Här beskrivs således moderns reaktion som djupt känslfull och tårarna som ett återkommande fenomen: modern har gråtit strömmar både innan avskedet och när det faktiskt äger rum.

Stenbergs flytt för att påbörja sina universitetsstudier i Åbo några år senare beskrivs också som svår för modern, som gråter när händelsen kommer på tal:

Nu nalkades [...] denna stunden till en så betydande skilsmässa, en stund, hwilken min Mor så länge hade fruktat före, och hade redan därför fölt många modiga tårar; så ofta wi talte därom. Men jag däremot war alltid wäl till mods och tycke [sic] likasom intet någon resa skulle blifwa åf; Åtminstone föreföll det mig intet swårt. Jag tröstade

71. Modern oroar sig att Stenberg får för lite mat under sina utackorderingar och frågar ut sonen om hans kost: Stenberg, *D. 1* s. 87 och *D. 2* s. 337. När han som vuxen återvänder hem under ett avbrott i sina studier vill modern att han berättar vart han går ut i skogen så att de vet var de ska leta ifall han råkar ut för en olycka: *D. 2* s. 42. När han i samband med en fisketur får ett djupt sår i benet väljer han att dölja detta för modern: *D. 2* s. 46.

72. Stenberg, *D. 1* s. 65.

73. Todd (1986) s. 4; Mullan (1988) s. 201.

74. Stenberg, *D. 1* s. 336. För mer om Richardsons verk, se Ian Watt, *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding* (2000 [1957]).

derföre henne så godt jag kunde och sade: ”Hwarföre skal min mor oroa sig däröfwer i förrtid. Det är tids nog at sörja och oroa sig när man skal skiljas åt [...]”⁷⁵

Stenberg försökte resonera med modern att barnen inte alla kunde bo kvar hemma och att de måste få försöka ta sig fram ute i världen. Modern erkände att han kunde ha rätt i sina påståenden, men betonade att hon var rädd att han skulle bli sjuk på främmande ort och inte ha någon som kunde ta hand om honom på rätt sätt. Moderns tårar relateras således här till oro för hans välbefinnande och skildras även här som frekvent förekommande.

Flera drag från ovanstående exempel går igen i Stenbergs skildring av en annan allmogemoder som oroar sig för sin son. När Stenberg arbetade som adjunkt i Bygdeå norr om Umeå fick han besök av en kvinna som bad om hjälp att eftersöka sin son som enligt Stenberg var mellan 12 och 14 år. Kvinnan hade tvingats skicka iväg honom hemifrån för att denne skulle hitta egen försörjning och sedan inte hört av honom på lång tid. Hon fruktade nu att något hänt sonen och att han i värsta fall kunde ha gått vilse och dött i ödemarken. Stenberg skriver att ”man kan föreställa sig huru smärtande sådana föreställningar woro för det ömma moders hjertat”.⁷⁶ Efter att ha gjort efterfrågningar hade kvinnan fått uppgifter om att sonen möjligtvis givit sig av till Västerbottens inland, till samma plats där Stenberg en tid arbetat som ställföreträdande kapellpredikant. Kvinnan bad nu Stenberg höra efter om pojken befann sig på orten och Stenberg fick efter en tid underrättelser om att han tagit tjänst hos en beskedlig husbonde. Han uppger sig vara oförmögen att skildra kvinnans reaktion när hon senare fick höra att sonen var välbehållen:

Men at beskrifwa med hwad glädje hon emottog underrättelsen om sin Son och hans lyckliga belägenhet det kan jag ej. Hennes upsyn upklarnade med en hast och hon fälde ymniga glädje tårar. Och den som wil se moders hjertat teknat i ens anlette, han bör wara närwarande wid en sådan händelse. Gumman war nu ganska nögd med sin Sons tjenst, och jag förstälte henne om sanningen af mina ord, som jag förra gången tröstade Henne med; nämligen, at Gossens tillstånd torde wara långt lyckligare än hon kunde föreställa sig, och at man

75. Stenberg, *D.* 1 s. 194.

76. Stenberg, *D.* 3 s. 81.

i en sådan sorg snarare bör hoppas det bästa än at föreställa sig det värsta och dermedst sjelf föröka sin smärta.⁷⁷

Här återkommer tropen från sensibilitetslitteraturen, det vill säga konstaterandet att Stenberg egentligen inte är förmögen att skildra kvinnans känslor, trots att han i texten fortgår med att göra just detta. Kvinnans moderliga kärlek kan avläsas på hennes ansikte, dels genom de tårar av glädje som hon gjuder. Liksom i exemplet med hans egen mor försöker Stenberg dämpa oron och betonar att man inte bör ta ut sorg och oro över sina barn i förskott. Stenberg ger således inte uttryck för att moderskärleken skulle vara ståndsspecifik eller att allmogemödrar skulle visa mindre omsorg om sina barn. Dessa mödrar framställs uppleva den högsta formen av glädje, men även djup oro i relation till sina barn – oro som Stenberg aktivt försöker stilla. Dessa moderliga känslor tar sig delvis uttryck genom tårar och den moderliga ömheten framhävs ytterligare genom att Stenberg använder uttryckssätt från sensibilitetslitteraturen för att skildra den.

Manliga tårar

Även om manlig gråt kom att uppvärderas under 1700-talet kvarstod sedan länge etablerade uppfattningar om att kvinnor var mer känslofulla än män eller hade större svårigheter att hantera sina känslor. Som nämnts gjorde samtida teorier om nervsystemet gällande att kvinnor hade ett svagare nervsystem vilket fick effekter för deras känsloliv. Enligt den ännu under 1700-talet inflytelserika humoralpatologiska teorin betraktades kvinnor även som fuktigare till sin konstitution än män och därmed mer benägna att gråta.⁷⁸ Stenberg framställer på liknande vis kvinnor som mer benägna att gråta än män, men ger också exempel på män som gråter, inklusive han själv. Flera av dessa exempel återfanns i avsnittet om tårar som vändes till Gud. Medan tårar som frammanas i religiösa sammanhang framställs som eftertraktade, kan Stenberg ha ett mer ambivalent sätt att betrakta tårar som fälls i sociala sammanhang. Detta synliggörs i en beskrivning av hur han tillsammans med sina två yngre bröder deltog i ett tjugondagknutkalas tillsammans med resten

77. Stenberg, *D.* 3 s. 81.

78. Fay Bound Alberti, *Matters of the Heart: History, Medicine, and Emotion* (Oxford 2010) s. 18–20.

av ungdomarna i hembyn Stöcke. De drack alla öl och Stenbergs bror Anders blev mycket berusad varpå han började gasta, välta föremål och försöka starta slagsmål. Tillsammans med sin andre bror försökte Stenberg att lugna honom och påtala hur hans beteende skämde ut dem alla, men till ingen nytta:

[H]an hörde intet, utan fortfor altstadigt med sitt öfwerdåd. Och såsom jag, som sagt är, icke eller war ren i hufwudet, så war jag så mycket mera sensibel och kunde derföre icke förhindra at ju jag skulle utbrista i bittraste gråt. Men nu feck all hans frimodighet på en gång sin bane; när han såg mig gråta, han blef tyst och sade icke ett ord.⁷⁹

Stenberg konstaterar att han sedan den gången inte sett brodern bära sig åt på sådant sätt. Han fortsätter: "Och derföre kan jag aldrig ångra at jag då gret, när det war endaste medlet at inpränta hos honom et ewigt afsky för fylleri och en sådan upförsell han nu brukte."⁸⁰ Stenberg säger här implicit att detta är tårar han borde ångra, tårar som dels är relaterade till alkohol och som dels tycks fällas av maktlöshet och frustration. Han betonar dock att detta var det enda sättet att förmedla ett sedelärande budskap som fått livslång effekt hos brodern. Därigenom framställer Stenberg tårarna som nödvändiga.

Flera exempel på män som gråter återfinns i Stenbergs beskrivning av de avsked han tog innan han flyttade till Åbo för att studera. Inför avfärden gick han runt i hembyn för att ta farväl av alla grannar och kommenterar att "qvinnfolken och slägtinar"⁸¹ grät vid avskedstagandet. En distinktion görs därmed mellan kvinnor och män, då alla byns kvinnor uppges gråta, men bara de män med vilka han har ett släktband. En del av männen från släkten framställs som mycket berörda av att säga farväl. När Stenberg under rundan träffade sin morbror ute på åkern tog denne ett "ömt afsked" av honom och Stenberg blev "mycket rörd" när han såg morbroderns "tårar rinna nedföre hans kinder, dock kunde jag äfwen då, fast med möda, tiltäppa mina ögons dammar".⁸² Även avskedet från morfadern blev tårfyllt. Stenberg beskriver hur denne började

79. Stenberg, *D. I* s. 84.

80. Stenberg, *D. I* s. 85.

81. Stenberg, *D. I* s. 192.

82. Stenberg, *D. I*, s. 193.

bitterligen att gråta och sade: "farwål min kära Petter, det gör mig ondt at du skall resa ifrån oss, du har altid warit den beskedligaste af alla dina syskon. Gud wet om wi nånsin få råkas här i lifwet mera." Detta tog mig så hårdt, at jag äfwen gret bitter[lige]n och kunde ej tala ett ord, hwarföre jag skyndade så mycket mera med afskedet [...].⁸³

Dessa framställs som känslomässigt smärtsamma situationer där Stenberg antingen försöker hålla tillbaka sina känslor eller snabbt försöker ta sig ur situationen. Avskedstårar förekommer dock inte bara i samband med faktiska möten, utan framställs även skriftligt. Innan Stenbergs avfärd fick han ett avskedsbrev eller "förmaningsskrift" av sin far vilken Stenberg bifogar i sin levernesbeskrivning. Brevet utgör en förmaning om att sonen ska lyda Guds lag och vara ödmjuk. Det innehåller råd om hur Stenberg bör sköta sitt framtida värv som präst och avslutas med en tårffylld hälsning:

Jag bjuder dig ett kärligt farwål, med tårar i ögonen. Lef lyckligt och wål till Guds ära, och till den lärda werldens gagn och nytta. Skulle wi dina Föräldrar här i dödligheten ej mer få se dig: så hoppas wi, för Jesu Christi förtjenst och förskyllan, få råka dig med flera våra barn, i en frögdefull ewighet [...].⁸⁴

Stenberg anmärker att han sällan i efterhand kunnat läsa detta brev utan att fälla tårar och bekräftar därigenom hur han berörts av faderns budskap. Betydelsen av skriften illustreras ytterligare efter att Stenberg tagit sin prästexamen. Fadern skriver då till honom i Finland och ber honom att renskriva en version av brevet för att detta sedan ska ramas in och hängas upp på väggen i hemmet.⁸⁵ Stenberg ordnar därefter två vackra avskrifter, en till sig själv och en till fadern.⁸⁶ Detta exempel visar på att manliga tårar kunde framställas medvetet på ett retoriskt plan och därtill förevisas på väggen i hemmet. Sammantaget kan hävdas att beroende på situation kunde Stenbergs tårar vara något som han behövde motivera eller något som han aktivt försökte hålla tillbaka. Tårar som han faller i sociala sammanhang har därmed en annan prägel är tårar som faller i samband med trosutövning. Stenberg gör en uttrycklig skillnad mellan

83. Stenberg, *D.* 1 s. 196.

84. Stenberg, *D.* 1 s. 194.

85. Stenberg, *D.* 2 s. 337.

86. Stenberg, *D.* 3 s. 280.

kvinnors och mäns tendens att gråta, men skildrar samtidigt män som gråter. De beskrivningar av manliga tårar som han återger från släkt och familj är sådana som bekräftar känslomässiga släkt- och familjeband. Dessa tårar framställs inte som ovanliga eller avvikande.

Tårar och sorg

Sorg över anhörigas död och de tårar denna sorg kan frammana har en komplex roll i Stenbergs verk och gestaltas på ett motstridigt sätt. Stenberg ger uttryck för att allmogen i sin sorg tenderar att uppvisa kyla gentemot sina närmsta. Samtidigt skildrar han flera tillfällen där medlemmar ur allmogen sörjer djupt och ger inga konkreta exempel där en sådan kyla påvisas.

Stenbergs negativa uppfattningar om allmogen aktualiseras efter att hans första hustru dött i barnsäng. Under begravningen ville han ta ett enskilt farväl av henne och smög iväg till det rum där kroppen förvarades medan övriga sällskapet var upptagna med trakteringen. Samtidigt hade han farhågor att någon skulle fälla omdömen om hans sorg:

[Jag] gick helt oförmärkt ut, och som ingen war i likrummet så stod jag där en stund och betraktade Henne med ett sorgfult hjerta, och som jag fruktade at någon skulle komma och få se mig så vågade jag icke stå där länge; ty jag wille icke at någon skulle få deraf anledning till hwarjehanda omdömen om min swaghet eller sorg; utan jag tog likasom det sista afsked ifrån Henne, mycket lättad och tilfredsstäld deröfwer at jag än en gång hade fått se Henne.⁸⁷

Stenberg uppger att de som inbjudits till begravningen var stadens ”förmåsta” invånare, samt prästerskapet och en del ståndspersoner från landsbygden. Från hans egen sida var hans föräldrar och syskon med mark inbjudna. I det här fallet är det oklart vem han fruktar ska fälla omdömen om hans sorg och den svaghet hans känslsamhet tycks signalera.

Efter att Stenberg sedan varit änkemän en kortare tid får han på omvägar höra att en lokal mästern uttryckt förvåning över hans djupa sorg och hävdade att han förväntat sig större ”stadga, styrka och ståndaktighet” från honom. Stenberg tar illa vid sig av smedens utlåtande och skriver:

87. Stenberg, *D.* 3 s. 469.

Sådant kunde ej annat än förundra mig; och tänkte: det är obegripligt, at Allmogen kan hafwa så kalla känslor för sina närmaste anhöriga; och at de kunna sätta en ära uti, at wara känslösa och hårda; då likwäl en förnuftig blödighet⁸⁸ och känslfullhet wid ömma och sorgeliga tilfällen altid är en wacker dygd, som altid utmärker en god själ. De förstå således icke at göra skilnad emellan en öm själs billiga och förnuftiga sorg, och en oförnuftig samt otidig, såsom ingen Gud wore till, som både kan hjälpa och trösta.⁸⁹

Både frågor om manlighet och social härkomst aktualiseras av Stenbergs sorg. Med användningen av ord som ”svaghet” kontra ”stadga, styrka och ståndaktighet” signaleras att en djup sorg skulle ha omanliga konnotationer. I uttalandet ovan går Stenberg visserligen i försvarsställning efter att ha blivit kritiserad, men fördömer samtidigt på ett hårt och genomgripande vis det sätt varpå allmogen uppfattar och uttrycker sorg. Stenberg hävdar att allmogen sätter en ära i sin hårdhet och känslöshet. ”Ära” var ett centralt begrepp under tidigmodern tid och kränkning av en individs ära en allvarlig förseelse som ofta fick rättsliga konsekvenser.⁹⁰ Stenberg menar således att känslöshet och hårdhet skulle betraktas som mycket positiva kvaliteter av allmogen. Enligt Stenberg kan bönderna inte förstå den medelväg som bör gås i sorgen, det vill säga har inte vett att värdera en förnuftig känslfullhet som uttrycks vid passande tilfällen och är ett tecken på dygd och själslig godhet. Den känslsamhet som Stenberg förordar står dock i kontrast till en opassande sorg, som tangerar gudsförnekelse. Allmogen kan således inte särskilja mellan olika former av passande känslouttryck, utan driver sin känslökyla till ytterlighet. För att återkoppla till Rosenwein kan man hävda att Stenberg påstår att allmogen var en emotionell gemenskap som värderar ett visst sorguttryck.

Stenberg berör här en central aspekt av hur sorg betraktades inom lutherdomen. En viktig skiljelinje gick mellan sorg som uttrycktes i

88. Det är värt att notera att ”blödighet” inte hade de negativa konnotationer som uttrycket har fått i dag. I Gustaf Widegrens svensk-engelska lexikon från 1788 översätts ”blödighet” till engelskans *tenderness*: Gustaf Widegren, *Svenskt och engelskt lexicon, efter kongl. secreteraren Sahlstedts svenska ordbok* (Stockholm 1788) s. 80.

89. Stenberg, *D.* 3 s. 502.

90. Arne Jarrick & Johan Söderberg, *Odygd och vanära: Folk och brott i gamla Stockholm* (Stockholm 1998) s. 149–168; Jonas Liliequist, ”Du ljög som en tjuv och skäl’m: Okvädande inför rätta i 1600- och 1700-talens södra och mellersta Norrland”, *Oknytt* 1–2 (2020) s. 4–39.

lämplig grad och sådan som var omåttlig eller överdriven. Thomas Dixon beskriver hur gråtande vid begravningar blev en konfliktpunkt mellan protestantismen och katolicismen i England. Enligt katolska sorgeriter ansågs de tårar som fälldes vid en begravning kunna bidra till att rena den avlidnes själ och i förlängningen förkorta dennes tid i skärselden. Protestanterna betraktade i motsats denna typ av tårar som hädiska eftersom de antydde en bristande tro på Guds allmakt och en överdriven tro på individens förmåga att påverka Guds frälsningsplan.⁹¹ I lutherska tröstskrifter och likpredikningar från tidigmodern tid betonas därför vikten av att sörja med måtta och att sätta sin förtröstan till Gud.⁹² Brist på förtröstan kunde i sig få djupgående konsekvenser. Historikern Ann-Sofie Arvidsson skriver att ett djupt sörjande ansågs kunna äventyra den avlidnes chans till ett evigt liv och den sörjandes chans att själv komma till himlen. Arvidsson betonar att det var "viktigt att inte sörja som hedningarna, det vill säga som de vilka saknade löftet om evigt liv".⁹³ Stenberg anser således att allmogen inte förmår upprätta en balans i sitt sörjande, utan i stället går till en annan ytterlighet genom att uppvisa hårdhet och kyla. Fastän Stenberg var präst och ofta förrättade jordfästningar finns dock inga konkreta exempel på en allmoge som uppvisar en kylig hållning gentemot sina anhöriga i hans skildring. De exempel som finns tyder på det motsatta. Under sommaren 1788 arbetade Stenberg som vikarierande komminister i Nagu socken i den finska skärgården. På väg hem efter att ha jordfäst en soldat som dött i Gustav III:s ryska krig såg Stenberg änkan stå kvar ensam och gråtande vid graven. Han skriver att hon

gret häftigt ända ut tjutandes. Hennes bittra sorg den hon förut hade sökt at något dämpa hade redan mycket ömat mig, och ännu mera rörde mig hennes sednare upförande; ty tänkte jag: detta går aldrig

91. Dixon (2015) s. 30–38.

92. Bernard Capp, "Jesus Wept' but did the Englishman? Masculinity and Emotion in Early Modern England", *Past & Present* 224 (2014) s. 88; Claudia Jarzebowski, "Loss and Emotion in Funeral Works on Children in Seventeenth-Century Germany", i Lynne Tatlock (red.), *Enduring Loss in Early Modern Germany: Cross Disciplinary Perspectives* (Leiden 2010) s. 202; Anne Løkke, "Responsibility and Emotions: Parental, Governmental and Almighty Responses to Infant Deaths in Denmark in the Mid-Eighteenth to the Mid-Nineteenth Century", i Barclay, Reynolds & Rawnsley (2016) s. 201–202.

93. Ann-Sofie Arvidsson, "Psalmers tröst och stöd vid dödsfall", i Yvonne Maria Werner (red.), *Döden som katharsis: Nordiska perspektiv på dödens kultur- och mentalitetshistoria* (Stockholm 2004) s. 146.

an, at så lämna henne handlöst aldeles ensam wid grafwen, jag wände derforre om och geck till henne, talte med Henne så tröstefult, som jag kunde, tog henne i ärmen och ledde Henne med mig utaf Kyrkogården, och wille Hon ogärna gå ifrån grafwen.⁹⁴

Änkans reaktion får Stenberg att betänka vilket "fast och starkt band" äktenskapet och den "rena äkta kärleken" måste vara och han begrunder den smärta det måste leda till när detta band upplöses. Han finner Guds försyn underlig som skiljer "så öma hjertan ifrån hwarandra". Här får således en allmogekvinnas sorg representera den rena äktenskapliga kärleken och den smärta som förlusten av denna kan utgöra.

Det finns även två exempel i Stenbergs levernesbeskrivning där han själv försöker dämpa sorguttryck hos sina egna anhöriga från allmogen. 1790 blev Stenbergs syster Margareta änka en kort tid efter att ha gift sig med en soldat som dog i fält under det ryska kriget. När Stenberg besökte sina föräldrar träffade han sin syster i "djup sorg och bedröfwelse" över makens död. Han skriver att hon

fälde häröfwer bittra tårar, och jag sökte trösta Henne så godt jag kunde, ibland annat därmed at hon ännu i en framtid kunde hafwa utsigter till bärning och utkomst; ja också at blifwa försörgd. Härpå swarte hon genast med mycken säkerhet icke en utan flera gångor: – "Jag gifter mig aldrig mer; jag hade en så god man som jag aldrig kan glömma och hans like får jag ej mer." &c:⁹⁵

När Stenberg hörde systemens bestämda uppfattning om sitt framtida liv försökte han motsäga henne för att förhindra att hon skulle göra ett "obetänksamt löfte" i sin sorg. Han betonade därför att det var ålagt henne att bli en "nyttig husmoder" och frambringa invånare både till denna värld och till himlens salighet samt framhöll den lycka detta skulle innebära. Trots Stenbergs försök att tala henne till rätta kvarstod systemen i sin uppfattning och Stenberg slöt sig till att hon torde komma på andra tankar när den "häftigaste sorgen" lagt sig. Här fokuserar Stenberg på materiella aspekter – det faktum att hans syster ännu kan få försörjning – samt betonar de plikter hon ska uppfylla i sitt liv, medan systemen i sin sorg fokuserar på förlusten av maken som individ.

94. Stenberg, *D.* 2 s. 314.

95. Stenberg, *D.* 3 s. 75.

Det andra exemplet berör Stenbergs första hustru som efter en mycket lång och plågsam förlossning födde fram en död son. Stenberg beskriver hustruns reaktion när hon insåg att sonen inte levde:

[M]in Hustru började häftigt gråta när hon märkte at fostret war dödt. – Jag sökte då att trösta Henne på bästa sätt; sägandes: At Hon häldre borde wara glad och tacka Gud som så nådigt hade hulpit Henne utur nöden och wåndan &c: – Hon swarte: ”kan jag wäl annat än sörja, då jag har utstådt så mycket arbete och så många plågor, jag ändock icke skulle få den glädjen at få mitt barn lefwande till werlden; om det ändock hade hunnit få dop och christendom, så skulle jag hafwa warit nögd.”⁹⁶

Stenberg medgav att hustruns sorg var rimlig, men att hon ändock måste försöka känna tröst och vara nöjd med Guds skickelse. Samtidigt försäkrade han henne att Gud var förmögen att göra sonen salig då hans dop inte förhindrats av föräldrarnas förskyllan.⁹⁷ Han beskriver hur hustrun därefter började ”gifwa sig tillfreds och hämmade sina tårars strida lopp”.⁹⁸ Stenberg ger således inga konkreta exempel på en allmoge som förhöll sig känslökall inför sina anhörigas frånfälle, utan tog i stället på sig en själasörjande roll att trösta och dämpa sorgen. De sörjande som Stenberg tröstar är alla kvinnor. Sammantaget med det omdöme som fälldes över Stenbergs egen sorg skulle man kunna anta att det är männen från allmogen som tenderar att visa kylighet inför sina närmsta. I Stenbergs verk förekommer dock en skildring av en man som inte visade tillbörligt allvar på en anhörigs begravning. I stället för att framställas som vanligt, porträtteras detta beteende som avvikande från normen. Detta framkommer i samband med Stenbergs egen brors död.

1778, när Stenberg själv var 20 år gammal, insjuknade hans 18-årige bror plötsligt i en svår sjukdom. Brodern blev sängbunden, hostade upp

96. Stenberg, *D.* 3 s. 459. Hustrun skulle sedan föda fram en levande dotter, men själv dö en kortare tid efter förlossningen. Dottern dog några månader senare.

97. Dödfödda barn hamnade i en prekär situation då de tekniskt sett inte ingick i Guds församling och därigenom förnekades salighet. Stenberg företräder här synsättet att barnet ändock hade en chans att bli saligt eftersom det inte var föräldrarnas fel att barnet inte döpts. För mer om dop och dödfödda barn, se Tove Paulsson Holmberg, ”Ambiguous and Transitional Bodies: Stillbirth in Stockholm, 1691–1724”, i Maja Bondestam (red.), *Exceptional Bodies in Early Modern Culture: Concepts of Monstrosity Before the Advent of the Normal* (Amsterdam 2020). Se även Løkke (2016).

98. Stenberg, *D.* 3 s. 460.

stinkande slem och hans bröst svällde upp till den grad att det orsakade honom "odrägeliga plågor".⁹⁹ Under denna tid gick Stenberg skola inne i Umeå och väntade länge på besked om broderns tillstånd. Han beskriver hur broderns sjukdom ständigt låg honom i sinnet och hur han grät över tanken på att den torde bli hans död. Stenberg bad även till Gud att förkorta broderns pina – antingen genom att återställa honom till hälsan eller genom en snar död. När nyheten om broderns död väl kom var Stenberg således beredd att ta emot den och kände tacksamhet över att Gud befriat honom från de plågor han lidit.¹⁰⁰ Den redan genomgångna sorgprocessen i väntan på dödsbeskedet och lättnaden över att brodern slapp sina smärtor gjorde sedan att Stenberg inte förmådde gråta när broderns begravning ägde rum. I stället beskrivs hur han under begravningen antog

en twungen förstälning [...] ty jag war ändock så barnslig, at jag wille äfwen synas så sorgse utwärtas, som min Mor och Systrar; så wäl hemma, när han bars fram at swepas, som under begrafnings Procession; och derföre hölt jag min näsduk merendels för ögonen likasom at dölja min gråt [...]. Anledningen till denna förstälningen tog jag till större delen deraf, at jag såsom ett fel hade hört berättas, det någon man wid sin hustrus begrafning eller någon annan nära släktinge, hade gådt i procession så fri och sedt sig ikring på alla sidor, likasom det ej till det minsta hade angåt honom, han hade, hette det widare, åtminstone bort ställa sig mera alfvarsam och sorgse för skam skull; ty detta såg mycket oanständigt och kalt ut. En slik förebråelse wille jag undwika och åtog mig därföre den förr omnämnda förstälningen. Sålunda kan man, för at wakta sig för den ena, ofta förfalla i den andra ytterligheten.¹⁰¹

Som vuxen definierar Stenberg detta beteende som barnsligt. Uppenbarligen har dock berättelsen om mannen som brustit i sitt uppvisande av sorg gjort ett djupt intryck på honom då han förställer sina känslor för att undvika att förebrås för oanständighet och kyla. Utlåtandet att mannen i exemplet ovan borde ha uppvisat allvar och sorg för "skam skull" visar på att beteendet ansågs tangera skamlöshet. Jonas Liliequist har betonat att det inte nödvändigtvis var skamfullt att uppleva skam i

99. Stenberg, *D. I* s. 128.

100. Stenberg, *D. I* s. 128–130, 132–133.

101. Stenberg, *D. I* s. 134.

det tidigmoderna samhället. Medan skam kunde betraktas som en både uppbyggande och förnedrande känsla, var skamlöshet däremot otvetydigt definierat som ett negativt tillstånd, något som associerades med råa bestar.¹⁰² Ett känslolöst uppförande vid en begravning av en nära anhörig var således förknippat med skamlöshet. Detta exempel tyder på att det i Stenbergs omgivning fanns normer enligt vilka ett uppvisande av sorg och allvar över sina närmstas bortgång var det anständiga sättet att bete sig på. Liksom övriga exempel som presenterats ovan går denna skildring emot Stenbergs senare uttalande om att allmogen "sätter en ära" i att vara känslolösa och hårda i relation till sina anhöriga.

Avslutande diskussion

Pehr Stenbergs livsskildring ger oss en ovanligt nära inblick i hur känslor kunde uttryckas och värderas inom allmogen under en tid då tårar hade en särskilt central roll i det offentliga livet och bemästrandet av en särskild slags tårfullhet kunde vara statusfylld. Hur kunde det då te sig inom allmogen? Kan allmogen betraktas som en emotionell gemenskap? Stenberg själv ger delvis uttryck för att så skulle vara fallet. Stenberg anser att bondfödda är mindre känslömma än herrskap och han anklagar dem för kyla och hårdhet vid sina anhörigas frånfälle. Hans faktiska beskrivningar bekräftar dock inte nödvändigtvis dessa uppfattningar och sammantaget präglas hans förhållningssätt till allmogen av en påtaglig ambivalens.

Stenberg ger flera exempel på allmogemedlemmar som ger uttryck för en tårfull gudsyrdkan. Grunddraget inom sensibilitetskulturen – att beröras och manifesteras det sätt varpå man berörts – tycks således även ha funnits etablerat som religiös praktik bland allmogen. En känslsam religiositet var därigenom något som förenade allmogen med de övre stånden.

Stenbergs påståenden att allmogen visade upp kyla och hårdhet vid sina anhörigas bortgång bekräftas inte av de konkreta exempel som han ger av sörjande allmogemedlemmar. I stället får en allmogekvinnas sorg stå som uttryck för den rena äktenskapliga kärleken och Stenberg försöker dämpa sorgen hos egna anhöriga. Talande är även hur han som ung

102. Jonas Liliequist, "Reverence, Shame and Guilt in Early Modern European Cultures", i Alessandro Arcangeli, Jörg Rogge & Hannu Salmi (red.), *The Routledge Companion to Cultural History in the Western World* (London 2020) s. 240.

förställer sina tårar för att själv inte anklagas för ett bristande uppvisande av sorg. Vad gäller sorg fanns samtidigt normativa påbud som gällde alla lutheraner – en överdriven sorg var riskabel för alla, hög som låg. I Stenbergs skildring finns således inte belägg för att allmogens sörjande skulle vara väsensskilt från andra stånd.

Förutom de tårar som vänds till Gud är övrig gråt som skildras i Stenbergs text på olika sätt relaterad till känslor för familj och släkt. I kontrast till samtida diskurser om allmogemödrars likgiltiga inställning till sin avkomma, porträtteras kvinnor som uttrycker höjder av glädje och stor oro i relation till sina barn. Stenberg använder till och med retoriska grepp från den sentimentala litteraturen för att skildra allmoge kvinnors känslodjup. Familie- och släktband bekräftas således i tårar, både av män och kvinnor. I Stenbergs familjs hem fanns tårar till och med representerade på väggen i den avskedsskrift som fadern lämnade över till sonen inför dennes inträde på en ny livsbana. Fastän kvinnor framställs som mer benägna att gråta, framställs manliga tårar inte heller som direkt avvikande. Vad gäller tårar som riktas till Gud görs ingen skillnad på mäns och kvinnors benägenhet att gråta.

Vad som inte förekommer i Stenbergs beskrivning av allmogen är tårar som fälls vid läsning av romaner eller känslosamma utgjutelser över abstrakta principer. Fastän tårar inte uttryckligen betraktas som negativa, finns heller inget som tyder på att tårar skulle vara statusfyllda att gjuta inom allmogen. De sekulära, abstrakta aspekterna som betecknade sensibilitetskulturen finns således inte representerade inom allmogen, vilket inte är anmärkningsvärt med tanke på skillnader i utbildningsgrad och tillgång till litteratur. Sammantaget finns aspekter som förenar stånden, men också aspekter som av förklarliga skäl skiljer dem åt. Skillnaden framstår dock inte vara lika stor som Stenberg i sina kritiska stunder vill hävda.

Tears of the peasantry: Crying peasants in the life description of Pehr Stenberg, 1760–1800

The latter half of the eighteenth century saw the advent of a culture of sensibility which idealised the ability to be moved and express tender feelings by shedding tears. This development was intimately related to status, as a high degree of sensibility was regarded as an exclusive quality reserved for the upper classes. Far less is known of how crying was valued and expressed among the lower ranks of society. Using Barbara Rosenwein's concept of emotional communities, this essay examines how crying among peasants was portrayed in the expansive life description of a Swedish clergyman, Pehr Stenberg. Stenberg was born into the peasantry but studied to become a clergyman and spent considerable time in aristocratic and bourgeois social circles. His description is an unusual source for the daily life of the peasantry, all while being influenced by the new perspectives afforded by his social elevation. This entailed him defining the peasantry as less prone to experiencing tender emotions and criticising them for their callousness about the deaths of their next of kin.

Stenberg gives great prominence in his account to tears shed while practising religion. These tears manifest the ability to be moved by the word of God – an important feature of his religious upbringing. Other than religious settings, he primarily relates tears shed by peasants to familial emotional bonds. Though the official Swedish medical discourse represented peasant mothers as indifferent towards their children, Stenberg gives examples of women who were deeply affected and wept about their children's wellbeing. While Stenberg portrays women as more prone to crying than men, he also has examples of men crying in situations that serve to manifest emotional familial bonds. Although Stenberg criticises the peasantry for the indifference shown departed next of kin, he gives ample examples of deeply grieving peasants. Attitudes toward crying among peasants do not seem to have diverged greatly from those of the higher social orders. However, the secular dimensions of the culture of sensibility – for instance, the practice of crying over abstract moral principles or when reading novels – are unsurprisingly missing from descriptions of the peasantry. Further, there is nothing to indicate that crying was related to status among the peasantry.

Keywords: culture of sensibility, history of emotions, peasants, tears, eighteenth century